

Міністерство освіти і науки України
Класичний приватний університет
Кафедра практичної психології
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
Університет економіки в Бидгощі
Економічно-гуманітарний університет у Варшаві

Куявський університет у Влоцлавеку

МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**«ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
СУЧАСНОЇ НАУКИ»**

29–30 вересня 2023 р.

м. Запоріжжя, Україна

 1256 1233
1996
LIHA-PRES | Львів – Торунь
Liha-Pres
2023

Організаційний комітет конференції:

Зарицька В.В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету;

Хомуленко Т.Б. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

Вдовіченко О.В. – доктор психологічних наук, професор, декан соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (м. Одеса);

Євдокимова Н.О. – доктор психологічних наук, професор, ректор ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (м. Миколаїв);

Фалько Н.М. – кандидат психологічних наук, доцент, ректор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького;

Склярук А.В. – доктор психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Класичного приватного університету;

Кічук А.В. – доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету;

Храпченкова Н.І. – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології Академії «Volashaq» м. Караганда, Казахстан;

dr Wiesław Pędział – Cuiavian University in Wloclawek.

Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки :

П 86 матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 29–30 вересня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 52 с.

ISBN 978-966-397-322-7

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на міжнародну науково-практичну конференцію «Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки», яка відбулася на базі Класичного приватного університету 29–30 вересня 2023 р.

УДК 159.9(062.552)

ISBN 978-966-397-322-7

© Класичний приватний університет, 2023
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2023

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Особливості психологічної підготовки судових експертів та її важливість як частини процесу адаптації до умов праці Бохановський М. М.	5
Особливості управлінського потенціалу майбутніх психологів Дерновий Ю. І.	8
Психологічна профілактика вербальної агресії у дівчат підлітків Кльот М. М.	10
Оптимізм в основі професійної самомотивації особистості Костюченко О. В.	12
Особливості самореалізації жінок-переселенок з різним рівнем емоційного інтелекту Плишевська К. О.	14
Психологічна корекція конфліктності жінок середнього віку після розлучення Поліщук І. О.	18
Дорога «страждань» іноді престижніше, ніж дорога відповідальності за свої рішення, або деякі маркери співзалежних стосунків Полякова Н. Б.	21

НАПРЯМ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Емоційний інтелект як чинник розвитку особистості в освітньому процесі Зарицька В. В.	25
Психолого-педагогічні умови становлення конкурентоспроможності сучасного музиканта Пляка Л. В.	29
Психологічні особливості впливу взаємодії підлітків та батьків на самооцінку підлітків Урбанович А. П.	31

НАПРЯМ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Роль сімейних міфів в процесі формування
партнерських відносин

Мотильов І. Г.33

НАПРЯМ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

Технології розвитку ефективних копінг-механізмів
викладачів коледжу в умовах надзвичайних ситуацій

Кудрик О. П.36

НАПРЯМ 5. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Психологічні концепції корупційної поведінки
у зарубіжних дослідженнях

Зарічанський О. А.41

НАПРЯМ 5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

Дослідження проблеми гармонійного розвитку особистості
в умовах війни в Україні

Родіна Н. В., Нестеренко А. С.46

НАПРЯМ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-1>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ТА ЇЇ ВАЖЛИВІСТЬ ЯК ЧАСТИНИ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ ПРАЦІ

Бохановський М. М.

*аспірант кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Стандартна програма підготовки судового експерта складається з декількох навчальних модулів, а саме юридичної та професійної підготовки, методів судової фотографії та відеозапису. Загальна кількість теоретичної та практичної підготовки складає близько тисячі навчальних годин, з яких підготовка судового експерта за темою «Психологія практичної діяльності працівників Експертної служби МВС України» займає лише 12 годин. Існує необхідність переосмислення системи професійної підготовки судових експертів, зокрема шляхом розробки спеціального нормативно-правового акту, який би регулював обширну психологічну підготовку. Аналіз існуючих досліджень та публікацій свідчить про те, що питання психологічної підготовки судових експертів досліджено недостатньо, і це є актуальною проблемою.

В своїй професійній діяльності судові експерти стикаються з такими стресовими факторами як: стислі терміни проведення досліджень; часом – емоційно-стресові умови роботи; висока відповідальність, в тому числі кримінальна, за висновок експерта; залучення експертів в якості спеціалістів на огляди місця події, в тому числі за фактами вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Одним з найбільш стресогенних чинників експертної діяльності, є допит експерта під час судового розгляду. Психологічна підготовка може сприяти покращенню цих аспектів [1, с. 136–148].

Проаналізовано дані сучасної психологічної підготовки персоналу різних, в тому числі іноземних установ та організацій. Головний акцент при підготовці спеціалістів робиться на використанні інноваційних методів і технологій, таких як ділові ігри, моделювання ситуацій

та тренінги. Визначено актуальність впровадження ґрунтовної психологічної підготовки для судових експертів у системі Міністерства внутрішніх справ України [2, с. 9].

В регіональних експертних установах МВС України відсутня практика із залученням досвідчених фахівців у проведення таких занять, включаючи працівників підрозділів психологічних досліджень судово-експертних установ і викладачів вищих навчальних закладів. Нормативно-правове забезпечення психологічної підготовки судових експертів державних установ є надзвичайно важливим, і має бути в пріоритеті у системі професійної підготовки.

Така психологічна підготовка може покращити адаптацію нових працівників, поліпшити виконання ними своїх обов'язків і сприяти позитивному морально-психологічному клімату в колективі [3, с. 110–122].

Правильно організована психологічна підготовка може попередити негативні прояви і підтримати працездатність судового експерта на відповідному рівні. Роль у створенні позитивного морально-психологічного клімату та дослідженні готовності персоналу до виконання функціональних обов'язків знаходиться у сфері відповідальності підрозділів роботи з персоналом.

У системі Міністерства внутрішніх справ України професійну підготовку судових експертів регулює Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 № 675 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС». Проте це Положення стосується тільки тих осіб, які мають намір отримати, підтвердити або підвищити кваліфікацію судового експерта, і не містить основ психологічної підготовки. Тобто достатню психологічну підготовку для працівників судових експертних установ поки не запроваджено.

Робота з персоналом повинна включати професійний психологічний відбір, психологічний супровід працівників під час виконання обов'язків, професійну підготовку та психологічну підтримку службових заходів [4, с. 16].

У сучасних умовах професійний розвиток вимагає постійного навчання і, відповідно, психологічної підготовки, отже освіта повинна бути постійною протягом життя людини [5, с. 27].

Робота з персоналом судових експертних установ має включати психологічну підготовку для підвищення ефективності виконання обов'язків судового експерта. Для цього необхідно доручити цю функцію відповідним підрозділам, а також внести корективи до положень, регулюючих їхню роботу.

Розробка і впровадження психологічної підготовки у програми підготовки судових експертів має велике значення для формування

психологічної готовності до саморегуляції емоційних станів і ефективної поведінки в екстремальних ситуаціях.

Загалом, психологічна підготовка персоналу судових експертних установ є необхідною для покращення їхньої роботи та забезпечення ефективності.

Література:

1. Сова М. О. Професійно-психологічна підготовка працівників пенітенціарної служби до саморегуляції в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби* : наук. журн. Київ, 2014. № 2. С. 136–148.

2. Кочеткова Н. А. Психодіагностичні технології покращення ефективності кадрового потенціалу в системі державної служби. *Державне будівництво* : електрон. наук. фах. вид. Харків, 2012. № 1. 9 с.

3. Курдес О. В. Особливості психологічної підготовки судових експертів як складової процесу адаптації до умов праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 23. С. 110–122. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.08>

4. Газда І. І. Аналіз психологічних складових професійної надійності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : психологічна* : зб. наук. пр. Львів, 2014. № 2. С. 16.

5. Кісіль З. Р. До питання вдосконалення професіоналізації кадрів Національної поліції України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Психологічна* : зб. наук. пр. Львів, 2017. № 2. С. 27. URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/855> (дата звернення: 21.02.2021).

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІНСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Дерновий Ю. І.

аспірант

Класичного приватного університету

м. Запоріжжя Україна

Війна, розпочата країною агресором у 2022 році спричинила масштабні зміни як у суспільстві так у державі в цілому. В дуже короткий період часу мільйони людей відчули на собі наслідки різних форм насильства та травмуючих подій та постійного стресу. В більшій мірі це стосується сімей які були вимушені евакуюватися з зон бойових дій та тимчасово окупованих територій у нові громади. Велика кількість з цих людей відчувають складнощі у адаптації на новому місці проживання, що пов'язано з різкими змінами у навколишньому середовищі, нових умовах життя, новому оточенні, новій реальності війни.

За інформацією станом на березень 2023 року в Україні зареєстровано майже 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, людей які офіційно подали заяви на отримання статусу. Враховуючи бюрократичні моменти та продовження евакуації, хоч вже і не такими високими темпами, фактична кількість ВПО в Україні може налічувати до 7 мільйонів. Водночас, тимчасовий притулок за межами країни знайшли ще 5 мільйонів людей. Серед ВПО жінки складають майже 60%.

Вимушені переселенці зустрічаються з цілою купою складнощів та викликів у процесі адаптації у нових громадах. Так, на процес адаптації може впливати як розподіл самих ресурсів між ВПО і місцевими мешканцями так і доступу до них. “Ресурси можна визначити як засоби, за допомогою яких люди задовольняють потреби, переслідують цілі та виконують вимоги... Вивчення адаптації мігрантів – це, в принципі, вивчення факторів, які полегшують або обмежують доступ до ресурсів” [2, с. 7].

Зокрема у Запорізькій області для жінок ВПО існує багато державних та гуманітарних програм які забезпечують доступ до ресурсів. Але при цьому більшість з цих ресурсів призначається лише ВПО. Що в свою чергу спонукає до напруження та загострення конфліктів з місцевим населенням. Вимушені переселенці отримують грошову та гуманітарну допомогу, хоча на думку місцевих мешканців

знаходяться у однакових з ними умовах. Тобто місцеве населення не може скористатися послугами або ресурсами, призначеними для ВПО.

Соціокультурні відмінності також відіграють важливу роль у процесі адаптації. Так, на території України проживають люди, які мають різні культурні, політичні, релігійні погляди. Питання мови все частіше стає приводом для конфліктів та маніпуляцій.

Н.Е. Мазіна, Н.С. Скок вважають, що соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб – це об'єктивно необхідний процес входження індивіда у оновлене соціальне середовище, з перебігом якого особистість не тільки задовольняє свої потреби та досягає життєвих цілей, але й стає спроможною для здійснення прогресивних змін самого середовища [1, с. 136].

Соціокультурні особливості ВПО та мешканців громад взаємозв'язані. Погляд на той чи інший контекст може викликати як об'єднання та прискорювати процес адаптації, так і виступати чинником набуття стресу та розгортання конфліктів.

Ще один чинник, якій може впливати на процес адаптації ВПО, це стратегія проживання тих чи інших змін під час переміщення. Такий процес адаптаційної стратегії відображен у J. Gullahorn. В основу покладену гіпотезу, що люди, які вимушені покинути свої домівки та переїхати у нове середовище проходять ряд етапів:

- перший етап оптимізму, позитивних очікувань, бачення гарного та нового майбутнього;

- другий етап накопичення негативного впливу середовища, що викликає стан розчарування;

- третій етап максимальних проявів негативізму, безпорадності, відчуття суму та проявів різноманітних психосоматичних симптомів;

- четвертий етап поступового повернення оптимізму, відчуття задоволеності та позитивної інтеграції у нове суспільство;

- п'ятий етап завершується успішною та повною адаптацією індивіда.

Деяка частина ВПО так і не зможе пройти ці етапи. У такому випадку людина буде шукати нові громади або розглядати варіанти виїзду за кордон. Також при поверненні на де окуповані території буде вимушена проходити всі ці етапи з початку [1]. Ці етапи можна порівняти зі стратегією проживання горя та втрати, запропоновану Кюблер-Росс: Заперечення, злість, торг, депресія, прийняття. Схожість полягає у моделі протікання та самій U- образній формі цих етапів. Тому психологічні особливості проживання горя та втрати окремої людини так чи інакше можуть впливати і на її процес адаптації у новому оточенні.

Література:

1. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету, Серія : Філософія, культурологія, соціологія*. 2016. Вип. 12. С. 131–138.
2. Gullahorn J. An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*, 1963. 19(3). P. 33–47.
3. Ryan D. et al. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*. 2008. Vol. 21. № 1. P. 1–18.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-3>

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ У ДІВЧАТ ПІДЛІТКІВ

Кльот М. М.

аспірант

*Класичний приватний університет
м. Запоріжжя, Україна*

Психологічна профілактика – метод психологічного впливу на дівчат підлітків для зміни її життєвих установок, поглядів, способів поведінки, а також розвиток таких психічних функцій, як пам'ять, увага, мислення тощо.

Насамперед зазначимо, що вибір стратегії профілактичної роботи з дівчатами підлітками, яким притаманна агресивна поведінка має відбуватися, насамперед, з урахуванням принципового взаємозв'язку між внутрішньою та зовнішньою детермінаціями функціонування особистості.

Психологічна профілактика агресивних форм поведінки може здійснюватися різними методами за наступними напрямками:

1. Гра (найширше використовується в роботі з дівчатами молодшого підліткового віку).
2. Вилучення із звичного оточення і переміщення в коригуюче середовище або групу (якщо встановлений зв'язок між агресивною поведінкою дівчини і її найближчим оточенням).
3. Творче самовираження (малювання, конструювання, заняття музикою і іншими видами творчої діяльності).

4. Сублимація агресії в соціально-схваловану діяльність (праця, громадська робота, соціальна робота – догляд за хворими, людьми похилого віку та ін.).

5. Сублимація агресії в спорті: дівчат доцільно залучати до різних видів спорту.

6. Участь в тренінговій групі з метою формування навичок конструктивної взаємодії та адаптивної поведінки.

У контексті даного дослідження ми розглянемо профілактику через сублимацію агресії в спорті, а саме східних єдиноборств.

Засоби профілактики агресії в секції східних єдиноборств:

1. Тренер, доросла людина яка стає авторитетом та наставником для дівчини так як є спільне захоплення та бажання розвитку в певній сфері.

2. Визначення конкретних цілей та задач.

3. Регулярні тренування з цілеспрямованою агресією через сутички використовуючи спеціальні прийоми та техніку.

4. Проведення часу з колективом однодумців на змаганнях, семінарах, у спортивних таборах, у благодійній та соціальній діяльності.

5. Приклад наслідування старших товаришів по команді та бажання розвиватись та допомогати меншим.

6. Залучення до тренувального процесу через делегування обов'язків.

7. Підняття самооцінки у різних соціальних групах, школі, сім'ї тощо.

Зазвичай, індивідуальні єдиноборства не розглядаються для профілактики агресії у дівчат підлітків, але наразі досягнуто зниження агресивності до стану норми з контролем результату й закріпленням позитивного ефекту.

Наступний крок це тандем тренера з батьками для розвитку дитини.

Література:

1. Гуцуляк Л. Профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти: Теоретичний аспект. 2022. *Humanitas*. Вип. 1. С. 22–28.

2. Ricoy Pérez C. L., & Suárez Cedeño M. Prevention of aggressive behaviors from the educational process. *Revista Sociedad & Tecnología*, 2021. 4(2), pp. 265–281.

ОПТИМІЗМ В ОСНОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОМОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Костюченко О. В.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології*

*Київського національного університету культури і мистецтв
м. Київ, Україна*

В умовах суспільних відносин нового типу і соціально-економічної кризи, комерціалізації життя має свою специфіку трансформація мотиваційних особливостей професійної самореалізації особистості. Професійна діяльність характеризується мультиаспектністю, поліфункціональністю і різноманіттям об'єктів взаємодії і повною мірою залежить від самомотивації фахівця, яка демонструє високу адаптаційну пластичність особистості, необхідну для збереження рівноваги при взаємодії з динамічним соціальним середовищем. Мотиваційні феномени є чи не найвагомішими внутрішніми умовами, що впливають на прагнення людини досягти успіху в діяльності. Провідним механізмом функціонування мотиваційної активності для подолання психологічних криз виступає саме суб'єктивна інтерпретація успіху чи невдачі. Особливості самомотивації детерміновано інтегральними особистісними особливостями, зокрема, когнітивними, афективними, комунікативними характеристиками.

Важливим фактором самомотивації (активне спонукання до дії самого себе, ефективне виконання роботи, внутрішня мотивація, усвідомлення і прийняття поточних завдань з відповідальністю за результат, контроль за їх виконанням) фахівця є самооцінка (емоційно-оцінний компонент самосвідомості): 1) впливає на рівень розвитку особистості, який характеризує ступінь «висоти» актуальних цілей, 2) є результатом зіставлення реального та ідеального «Я»; 3) виявляється у суб'єктивному ставленні до результатів професійної діяльності та своєї позиції у колективі; 4) пов'язана з професійним і кар'єрним ростом, можливістю планування кар'єри, визначенням оптимальної траєкторії кар'єри й усвідомленням особистісного потенціалу у професійній діяльності; 5) показує ступінь розвитку почуття самоповаги, відчуття особистої цінності та позитивного самоставлення, що визначається трьома чинниками: переконаністю у прихильності інших, впевненістю у власних здібностях та почуттям

власної значущості, а також наявністю єдиної здорової й успішної позиції за Е. Берном [1] «Я ОК, Ти ОК» (позитивне оптимістичне сприймання і ставлення до себе, Інших, Світу, сценарій переможця).

Основними компонентами самомотивації є наявність релевантної мети, мотивувальних чинників і ресурсів на здійснення. Одним з ресурсів є позитивне мислення, оптимістичність. Так, К.-Г.Юнг вважав, що наша поведінка визначається емоцією, яка слідує за дією. Якщо дія приносить нам задоволення, ми повторюємо її, якщо немає, кидаємо. По суті, гедоністичну теорію мотивації можна протиставити мотиваційна теорії очікувань, запропонованій Віктором Врумом, де стверджується: для виконання завдання на певному рівні важливу роль відіграє сподівання, яке можна як оцінити як надання особистості ймовірності настання певної події; людина має бути впевнена у тому, що обраний нею тип поведінки дійсно призведе до задоволення її потреб; є необхідність у створенні очікування того, що дії принесуть позитивний результат, і перевірити їх; якщо очікування високі, то сила спонукального мотиву зростає; отриманий раніше позитивний досвід в аналогічних ситуаціях підкріплює сподівання [4].

Засновник позитивної психології у науці та бізнесі Мартін Селігман першим підвів потужну доказову базу під нехитру, загалом, теорію про те, що світом правлять оптимісти, і створив програму розвитку оптимістичного мислення. Науковець у теорії реалістичного або навченого оптимізму виявив здатність володіти реалістичним, неприродним оптимізмом, що отримується від спостережень і навчання, через асоціювання з минулим позитивним досвідом, витягується з безпосереднього експериментування з реальністю [2]. Позитивним є те, що середовище сповнене інструментами та ресурсами, так що оптимізм виступає як підтримка мотивації. Едуард Пунсет Казальс, іспанський політик, юрист, економіст, популяризатор науки, вважає, що оптимізм дозволяє бачити як перевагу або користь того, що для іншої людини буде тільки проблема, виявляється в успішній самореалізації. Зрозуміло, що позитивний настрій не означає ігнорування життєвих стресорів. Саме оптимізм дозволяє ефективніше вирішувати професійні завдання, реалізувати творчий задум, стратегічні плани, управлінські рішення. Ключовою відмінністю оптиміста, за твердженням англійського філософа-неопозитивіста Альфреда Джулс Еер, є пошук варіантів вирішення, поки песиміст продовжує відшукувати причини поразки.

Отже, самомотивація – це внутрішня сила, яка змушує рухатися вперед, здатність проявляти ініціативу та діяти для досягнення цілей і виконання завдань. Міцний стимул досягти певних успіхів у роботі впливає з самої людини, з любові до того, чим вона займається, віри

в себе, у натхненності і наснаги до професійної самореалізації. Переваги оптимізму, зокрема пов'язаність зі стресостійкістю в ментальному і фізичному плані; запускає нові концепції, ідеї, розробки, креативні та новаторські рішення, позитивно впливають на самомотивацію особистості фахівця у будь-якій сфері.

Література:

1. Berne E. *Games People Play: Basic Handbook of Transaction Analysis*. New York: Ballantine Books, 1996. 216 p.
2. Punset E. *El viaje a la vida : más intuición y menos estado*. Destino, 2014. 216 p.
3. Seligman M. *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. Vintage Books, 2006. 299 p.
4. Vroom V. H. *Towards a Stochastic Model of Managerial Careers*. *Administrative Science Quarterly*, 1968, 13(1), 26–46.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-5>

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК-ПЕРЕСЕЛЕНОК З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Плишевська К. О.

*здобувачка спеціальності 053 «Психологія»
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Важливим питанням в умовах війни виступає самореалізації жінок-переселенок. Вони можуть стикатися з різними викликами та складнощами, такими як: зміна звичного середовища, розрив з родиною та друзями, недостатність житла та матеріальних ресурсів, культурний шок, соціальна дискримінація тощо. Жінки потребують можливостей для працевлаштування, в деяких випадках – перекваліфікації, *підтримки матеріального та психологічного благополуччя*. Самореалізація може бути важливим чинником успішної адаптації жінок переселенок до нового середовища, а також досягнення своїх особистих та професійних цілей.

Самореалізація особистості – це суб'єктивне прагнення особистості здійснити, створити себе, своє смислове життєве призначення, дати собі через себе саму і діяльність об'єктивність в об'єктивному світі [1].

Проблема самореалізації особистості є центральною, або, принаймні, дуже значущою для багатьох сучасних концепцій про людину.

Основні положення психологічних досліджень про природу та сутність самореалізації є в роботах О. Блинова, Є. Головаха, С. Максименко, Д. Сьюпера, Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна, механізми професійної самореалізації, її роль у спілкуванні вивчали Ю. Бохонкова, Ю. Завацький, І. Жигаренко, М. Коваль, Л. Спицька, активність особистості як мотиваційну основу самореалізації розглядав, В. Зінченко, самореалізацію як вищу потребу особистості досліджували М. Журба, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, гендерні особливості самореалізації особистості у професійній діяльності вивчали І. Гоян, Т. Комар, І. Кон, В. Корнієнко, О. Лосієвська, Л. Пілецька [2].

Як показує аналіз психологічної літератури, сьогодні учені порізного підходять до визначення структурних складових самореалізації особистості, залежно від підходів до саморозвитку та індивідуальних особливостей кожної людини. Тому на перших етапах дослідження було здійснено теоретичний аналіз проблеми самореалізації жінок-переселенок та розглянуті питання про гендерні аспекти в професійній діяльності, особливості самореалізації в складних життєвих обставинах, ролі ЕІ (емоційного інтелекту) при самореалізації особистості. Таким чином, метою роботи було дослідити особливості самореалізації жінок-переселенок з різним рівнем емоційного інтелекту.

В емпіричному дослідженні вибірку склали 60 жінок різного віку, соціального та сімейного статусу. Вік респондентів від 24 до 57 років: 24–35 років (37%), 35–45 років (33%), 45–57 років (30%). Дітей мають 65% жінок. Якщо розподілити за сімейним статусом: одружені (47%), неодружені (28%, розлучені (25%), вдови (0%). За національністю всі жінки українки.

У якості незалежної змінної на всіх етапах виступає рівень самореалізації як загальний фактор. Залежною змінною визначається ЕІ особистості. Саме за цим параметром ми обрали методику Н. Холла та розподілили респондентів на 3 групи, високий рівень розвитку ЕІ (1 група) 37%, середній рівень ЕІ (2 група) 48%, низький рівень ЕІ (3 група) 15%.

Оскільки самореалізація складається з внутрішньої та зовнішньої складової в якості емпіричних методів ми обрали багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С.І. Кудінова, тест «Смислоттєві орієнтації» Д.О. Леонтєва, методику «Індекс життєвої задоволеності» (в адаптації Н.В. Паніної), а для дослідження зовнішньої самореалізації – анкетування.

Для порівняння рівня досліджуваної ознаки використовувався критерій Краскела-Уолліса. Для аналізу взаємодії між залежною та незалежною змінною перевіряється загальна гіпотеза про наявність відмінностей в самореалізації при різному рівні емоційного інтелекту.

За допомогою методики С.Кудінова «Тест-суджень самореалізації особистості», яка дозволяє виявити психологічні особливості самореалізації, діагностувати різні види самореалізації особистості: соціальну, професійну та особистісну, встановлено, що в осіб з високим ЕІ показники професійної самореалізації вищі (56%) ніж соціальні (19%) та особистісні (22%), у жінок з середнім ЕІ – майже рівні показники між професійною сферою (38%) та особистісною самореалізацією (34%), соціальна (28%), у жінок з низьким ЕІ домінує особистісна сфера самореалізації (56%), професійна сфера (22%), соціальна (22%). Розрахунок за критерієм Краскела-Уолліса підтверджує, що емоційний інтелект впливає на самореалізацію жінок-переселенок.

Опитувальник «Індекс життєвої задоволеності» в адаптації Н. Паніної ми використовували для визначення загального психологічного стану людини, ступеня її психологічного комфорту та соціально-психологічної адаптації та визначення рівня задоволеності життям [3].

За результатами тесту жінки-переселенки з високим рівнем ЕІ розподілилися наступним чином: високий рівень задоволеності життям 50%, середній рівень задоволеності життям 36%, низький рівень задоволеності життям 14%. Жінки з середнім рівнем ЕІ отримали такі результати: високий рівень задоволеності життям 55%, середній рівень задоволеності життям 17%, низький рівень задоволеності життям 28%. Жінки-переселенки з низьким рівнем ЕІ розподілилися наступним чином: високий рівень задоволеності життям 34%, середній рівень задоволеності життям 44%, низький рівень задоволеності життям 22%.

Таким чином у жінок з високим та середнім рівнем ЕІ спостерігається високий рівень задоволеності життям, а жінки з низьким рівнем ЕІ мають тенденцію в більшості випадків оцінювати свій рівень задоволеністю життям як середній.

Для дослідження внутрішнього плану самореалізації ми використовували «Смисложиттєві орієнтації» О.М. Леонтьєва (СЖО). Цей тест включає, поряд із загальним показником свідомості життя, також п'ять субшкал, що відображають три конкретних смисложиттєвих орієнтацій (цілі в житті, насиченість життя та задоволеність самореалізацією) та два аспекти локус-контролю (Локус контролю-Я і локус контролю-життя).

У групі до якої входять жінки з високим показником ЕІ мають високий рівень свідомості життя 20%, середній рівень свідомості життя 71%, низький рівень свідомості життя 9%. У групі жінок з середнім рівнем ЕІ мають високий рівень свідомості 10%, середній рівень свідомості життя 70%, низький рівень свідомості життя 20%. У третій групі з низьким рівнем ЕІ жодна жінка не має високий показник свідомості життя 0%, а низький показник задоволеності життям склав більшу частину групи 55%, середній рівень свідомості життя 45%.

Таким чином, жінки з високим та середнім рівнем ЕІ у високий та середній рівень свідомості, а жінки з низьким рівнем ЕІ мають середній та низький рівень свідомості життя. Розрахунок за критерієм Краскела-Уолліса підтверджує, що емоційний інтелект впливає на самореалізацію жінок-переселенок.

Для дослідження домінуючої сфери життя серед таких, як професійна, спортивна, фінансова, освіта та саморозвиток, соціальна, духовна, сфера особистих стосунків, які відповідають за зовнішню самореалізацію [4], ми розробили анкету, яка містить 16 питань до жінок-переселенок.

Проаналізувавши відповіді, ми виявили, що найважливішою сферою зовнішньої самореалізації стала сфера особистих стосунків (сім'я, стосунки, діти, родичі) незважаючи на рівень ЕІ. У кожній групі вона була на першому місці за кількістю помічених сфер життя, більше 50% в кожній групі. Це підтверджує те, що жінки-переселенки є особливо вразливою групою в суспільстві, оскільки вони зазвичай забезпечують догляд за дітьми, літніми людьми і хворими членами сім'ї, підтримки родинних зв'язків.

Також анкетування встановлювало, чи вдалося опитуваним жінкам самореалізуватися в житті з їх точки зору. Більша частина жінок в кожній групі 50% та більше, тобто більша половина жінок, знайшли своє покликання у житті та змогли реалізуватися у зовнішніх сферах життя. На нашу думку, такий відсоток відповідей показує, що самореалізація може бути різною у різних особистостей.

Проаналізувавши всі вище зазначені результати, ми прийшли до висновків, що гіпотеза, яку ми висували – підтверджена. У жінок-переселенок з вищими показниками емоційного інтелекту будуть спостерігатися вищий рівень самореалізації і використовуються більш ефективні способи її досягнення.

Література:

1. Алексеєнко Т. В. Соціальна педагогіка: словник-довідник. Вінниця : Планер, 2009. С. 374.

2. Коропецька О. М. Психологічні основи професійної орієнтації та самореалізації особистості : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2016. 438 с.

3. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 (дата звернення 20.06.2023).

4. Осадченко І. І, Яковенко С. І. Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості : тренінг. *Збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ – Умань. 2021. С. 91. URL: [емоц. інтелект тренінги-2021.pdf](#) (дата звернення 06.07.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-6>

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОСТІ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Поліщук І. О.

аспірант

*Науковий керівник: Зарицька В. В.
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Шлюб і сім'я завжди цікавили суспільство через їхнє важливе значення для відтворення населення і передачі цінностей.

Вступаючи в шлюб, люди сподіваються на щасливе життя, але часто розчаровуються через конфлікти і розлучення. За оцінкою фахівців зараз розпадається кожний другий шлюб. Дослідники виявили, що за своєю стресогенністю розлучення займає друге місце після смерті чоловіка (С. Брискоу, Д. Смітт, В. Квін).

На сучасному етапі громадського життя зростає інтерес до різних форм і методів психологічної допомоги людині, оскільки психічне здоров'я кожної людини визначає здоров'я нації в цілому. Повноцінна особистість – це, насамперед, задоволена в основних сферах життя людина. Безперечно, сфера сімейно-шлюбних відносин є в цьому плані однією з найважливіших. Для жінки близькі та задовільні стосунки з оточуючими, насамперед з протилежною статтю, визначають благополуччя та спроможність її як особистості. Самотня жінка, окрім

власних страждань, породжує багато проблем у соціальному середовищі [1].

Розлучення, як розрив шлюбно-сімейних зв'язків згідно зі шкалою оцінки стресів Т. Холмса та Р. Рає є однією з найбільш психотравмуючих подій у житті людини [2], негативний вплив від якої посилюється реорганізацією не лише особистісного життя, а й суспільних зв'язків. Розлучення переживається як жінками, так і чоловіками здебільшого негативно, оскільки супроводжується руйнацією родинних зв'язків, взаємин з дітьми, друзями та колегами, погіршенням рівня життя, збільшенням кількості обов'язків тощо, спричиняє соціальний та психологічний тиск.

У масовій свідомості розлучення асоціюється з невдачею, нещастям, що підтверджується поширеністю серед розлучених жінок та чоловіків психічних і поведінкових розладів, як-то: депресій, тривожності, агресії тощо [3]. Переживання розлучення негативно впливає на впевненість людини у своїх силах, викликає стан розгубленості, відчаю, важкого стресу, знижує самоцінність особистості, а негативне самосприйняття призводить до безпорадності, мінімізації пошукової активності та вибору самодеструкційних моделей самоствердження. Хоча жінки і чоловіки по-різному сприймають шлюбно-сімейні статуси, ситуація розлучення визначається ними як ситуація його зниження та призводить до втрати відчуття вишості [4, с. 33].

Відомо, що вже саме рішення про зміну соціального статусу певною мірою впливає на самосприйняття жінки [5, с. 8]. С. Кросс та Л. Медсон встановили, що для чоловіків характерна незалежна «Я»-концепція, тоді як для жінок – взаємозалежна [6]. Результати досліджень Е. Маккобі та К. Жаклін свідчать, що жінки більшою мірою прагнуть не до успіху, а до соціального схвалення [7].

Згідно з патріархальними цінностями українського суспільства, становлення особистості жінки пов'язане в першу чергу з материнством та сім'єю, у той час як суспільну та професійну діяльність вважають другорядною [8].

Так, за результатами соціологічних опитувань, українці вважають материнство та заміжжя найбільш важливим критерієм життєвого успіху жінки, у той час як критерієм життєвого успіху чоловіка визначають його здатність бути господарем своєї долі [9, с. 102]. Суттєвим є також те, що громадська думка розмежовує поняття «життєвий успіх» та «щастя», сприймаючи їх як різні речі, особливо для чоловіків, оскільки поняття «щастя» асоціюється із коханням та родинним життям [9, с. 103]. Отже, в українському суспільстві успішною та щасливою жінкою вважають ту, яка в змозі створити сім'ю, а успішним – чоловіка, який здатний зберегти свою незалежність.

Конфлікти провокують жінку робити вибір: добиватися поставленої мети чи уникати негативних явищ. Якщо тривалий час ситуація вибору не вирішується, то виникає тривога, і відповідно формуються захисні механізми: реакції відокремлення, проєкції, заміщення. Найважче – пробудити бажання сміливо зустрічати труднощі у своєму житті, переборювати їх, а також брати відповідальність за своє життя. Тільки взявши відповідальність за свої вчинки, свою долю на себе, розлучена жінка, як особистість, може позбутися ролі «жертви» і стати «господарем» власного життя.

І, як відзначає Т. Титаренко [10], творча особистість, на відміну від особистості незрілої, нетворчої може перетворити найтяжчі життєві обставини на плацдарм для формування нових технік життя, конструктивних життєвих стратегій. Вона не лише переживає неприємності, не лише страждає, а й сприймає їх як випробування, що загартовують, навчають, дають необхідний досвід.

Література:

1. Сіляєва В. І. Психологічне вивчення та корекція образу Я у самотніх жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / В. І. Сіляєва. Харків, 2004. 20 с.
2. Holmes T. H. The social readjustment rating scale / T. H. Holmes, R. H. Rahe. *Journal of Psychosomatic Research*. 1967. Vol. 11. P. 213–218.
3. Гібнер С. М. Невротичні, особистісні й сексуальні розлади у розлучених одиноких чоловіків та їх психотерапевтична корекція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 19.00.04 «Медична психологія» / С. М. Гібнер. Харків, 2006. 18 с.
4. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття / О. І. Донець. *Психологічні перспективи. Спец. вип. Проблеми кіберагресії*. Луганськ : Промдрук, 2012. Т. 1. С. 30–39.
5. Давидюк Н. О. Образ «Я» як регулятор подружніх взаємин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. О. Давидюк. Івано-Франківськ, 2006. 19 с.
6. Cross S. E. Models of the self: self-construals and gender / S. E. Cross, L. Madson. *Psychological bulletin*. 1997. V. 122. № 1. P. 5–37.
7. Maccoby E. E. The psychology of sex differences / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin. Stanford, 1978. 416 p.
8. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. А. Гупаловська. Львів, 2005. 20 с.

9. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою / [за заг. ред. Н. Г. Протасової]. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 176 с.

10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-7>

ДОРОГА «СТРАЖДАНЬ» ІНОДІ ПРЕСТИЖНІШЕ, НІЖ ДОРОГА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СВОЇ РІШЕННЯ, АБО ДЕЯКІ МАРКЕРИ СПІВЗАЛЕЖНИХ СТОСУНКІВ

Полякова Н. Б.

аспірантка кафедри практичної психології

*Науковий керівник: **Зарицька В. В.***

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри практичної психології

Класичного приватного університету

м. Запоріжжя, Україна

Науковці або психотерапевти різних напрямків використовують можливість вивчати феномен співзалежності не тільки як прояв хворобливої залежності, а й як порушення сімейної взаємодії, особливо у батьківських сімейних системах, наслідком чого вона може виступати, і що розкриває нові підходи до корекції цього.

Детальний опис стану співзалежності можливий завдяки ідентифікації його рис, певних характеристик та особливостей. Основною важливою ознакою, обумовленою низькою самооцінкою, є прояв залежності від зовнішніх оцінок, від взаємовідносин з іншими, що слугує формуванню нечіткої «Я-концепції», порушенню процесу самоідентифікації [5]. Дослідники найперше зважають на таку ознаку співзалежного, як «спрямованість назовні». Також складності можуть бути з таким моментом, як якісне автономне існування особистості – диференціація. Важливо відзначити різницю між диференціацією та дистанціюванням. Під диференціацією слід розуміти те, наскільки людина може автономно і вільно залишатися собою, будучи пов'язаною з іншим, тоді як дистанціювання – це свідомо м'яка форма відходу від соціальної взаємодії з групою або в міжособистих відносинах [4].

Співзалежні прагнуть, щоб інші вважали їх незамінними і потребували постійної їхньої присутності. Вони намагаються бути

в центрі подій, почуттів людей, які їх оточують, оскільки бояться бути покинутими. Вони відчувають потребу бути задіяними у всіх сферах життя членів своєї родини [1].

Характерним у співзалежних є несвідомий егоцентризм. Все, що відбувається довкола, вони пов'язують із власною персоною або відчувають себе «причиною» всього. Особиста відповідальність співзалежних за почуття, думки і навіть життя своїх близьких. Питання контролю набуває першочергового значення. Співзалежні докладають максимум зусиль, щоб контролювати усі можливі ситуації. Іншими словами, їм притаманний «всемогутній контроль за життям інших».

До того ж співзалежні втрачають здатність розпізнавати та розуміти свої почуття – не враховуючи їх сигнальну роль для себе, використовуючи механізми психологічного захисту (раціоналізацію, проєкцію,заперечення, витіснення). І в дорослому віці заперечуються свої почуття і потреби, людина вже постійно продовжує орієнтуватись на потреби іншої людини. Вони захоплюються процесом задоволення бажань інших і водночас втрачають відчуття власної особистості [3].

Ще можемо мати на увазі таку особливість залежних – «обнубляючі почуттів» або повну відмову від почуттів. Чим довше ця стресова ситуація в сім'ї, тим у співзалежних зростає витривалість до емоційного болю та толерантність до негативних почуттів. А якщо ця людина все ж таки приходить в терапію – то терапевт певний час працює з алекситимією, «знайомлючи» клієнта з собою, своїми емоціями та почуттями, іноді в буквальному сенсі.

Дуже часто співзалежні стосунки супроводжують фізичні психосоматичні прояви та захворювання одного або декількох членів, це може стосуватися як раз «рятівників», «мучеників» тощо. Але мирючись із незручностями і навіть з болем, тим самим обминаючи найстрашнішу для таких людей іншу сторону – бути непотрібною або страшно залишитись самій. Або, згідно з деяким менталітетом, дорога «страждань» престижніше, ніж дорога відповідальності за свої рішення. Співзалежність, як і залежність не передбачає вибору. Тому дуже популярним несвідомим феноменом в такого плану відносинах є зняття особою з себе відповідальності за свій вибір. Вважається також, що підґрунтям виникнення рис співзалежності у жінок, зокрема загостреного почуття провини та терпимості до фактів насильства з боку домінантного чоловіка, слугують традиційні установки, які й досі панують у виховному процесі у вітчизняній культурі.

У родинях залежних простежується практика формування так званих токсичних ролей та установ, які через свою структуру та зміст психотравмувально впливають на членів сім'ї. Наприклад, деякі твердження: «Лише я можу врятувати його», «Насправді він ображає

мене не так вже й часто», «Я потрібна йому», «На щастя, він швидко відходить», «Він не винен, він був п'яний», «Я нікому не потрібна і буду самотньою», «Я не знаю, що я ще можу зробити», «Його життя надто важке». Часто один із партнерів або членів родини виконує роль, яка є травмуючою для нього, однак психологічно вигідною для інших членів родини [2].

Нерідко це саме ті патерни, яких дотримувались батьки й діти у дисфункціональних сім'ях. Дуже поширеними якостями в батьківських сім'ях були почуття самотності та незадоволення емоційно-психологічних потреб. І дитина несе відповідальність не тільки за себе, але й за своїх рідних, починає надмірно піклуватися про них, для того, щоб заслужити любов. Несвідомо шукає залежного партнера, для того, щоб було про кого нескінченно піклуватися і контролювати. До того ж сімейний фактор – умови неправильного виховання в батьківській сім'ї та стиль комунікацій, який сформувався в ній, а також характер стосунків у подружній сім'ї мають спільні основні риси. Зазвичай в цих сім'ях можна прослідити :

- недиференційованість «я» кожного члена родини;
- змішаність особистісних меж;
- заперечення проблем і підтримання ілюзій;
- сплутаність правил і ролей;
- «подвійні» посилання та стандарти
- схильність до розщеплення почуттів і тверджень;
- закритість системи;
- конфлікти та конфліктність у взаємовідносинах;
- приховування міфи та таємниці сім'ї й підтримування фасаду псевдоблагополуччя;
- проблеми з близькістю та інтимністю;
- абсолютизація волі, контролю.

Підсумовуючи, можемо зазначити те, що якщо ми говоримо про стилі комунікацій між членами таких родин – то як в батьківських, так і в сім'ях співзалежних, немає досвіду обговорювати проблеми, тим більше – почуття, неможливість формувати здорові кордони та звертатись по допомогу до близьких, друзів або ж фахівців, приймати несемогутність (свою та інших) та обмеженість своїх сил та впливу. Ми розглянули тільки деякі з можливих причин та якостей співзалежних відносин, але корекційна робота обов'язково мусить мати таку складову, як робота з сімейною системою в психотерапевтичних процесах, оскільки саме в ній передумови для співзалежності і «народжуються».

Література:

1. Співзалежність жінок у сім'ї як психологічна проблема. *Статті Т.М. Вакуліч* (2020 р.).
2. Чернецька Ю. І. Стан розробленості проблеми співзалежності в наукових дослідженнях. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 8(322).
3. Шапар В. Б. Психологія залежності : монографія. Харків : КП «Міськдрук», 2012.
4. Широка А. О. Емоційна залежність у романтичних стосунках: роль несприятливого дитячого досвіду та ранніх дисфункційних схем. *Психологія і особистість*. 2021. № 2.
5. Штандер В. Пастка співзалежності / В. Штандер. К. : Відродження, 1995.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-8>

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Зарицька В. В.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Проблема розвитку особистості одна із найважливіших в психології, бо змінюються форми і методи навчання, зміст освітнього процесу, навчальні програми у закладах вищої освіти, але завжди стоїть завдання входження людини у суспільство після завершення навчання. Під час кардинальних змін у суспільстві проблема особистості як суб'єкта власного життя виходить на перший план. Процес вибору життєвого шляху стає дуже складним, а для молоді, яка не готова правильно реагувати на навколишній події, керувати, своїми емоціями, оцінювати свій особистісний потенціал, не готова долати труднощі стає проблемою, яку вони не здатні розв'язати, що часто призводить певних проблем у житті. Це не дивно, бо соціальні зміни, які здійснюються у суспільстві більш доступні спогляданню, ніж процеси, які відбуваються у внутрішньому стані індивіда.

Подальший перебіг суспільних трансформацій значною, вирішальною мірою визначається, з одного боку, тим, наскільки кожний індивід як особистість адаптується у нових умовах середовища, а з іншого – наскільки він глибоко і адекватно здійснює самооцінку і як це впливає на міру його життєдіяльності, самопочутті, життєвої активності. Під впливом, у даному випадку, розуміється процес і результат зміни індивідом поведінки, установок, намірів, оцінок, уявлень та інших психічних станів і процесів при взаємодії з іншими людьми у різних життєвих ситуаціях та професійній підготовці.

Психологічний вплив оточуючого середовища багато в чому обумовлює характер спілкування і діяльності, процеси адаптації, засоби і методи життєвизначеності особистості, спричинені особливостями

емоційного сприймання цього впливу та здатністю індивіда адекватно реагувати на нього завдяки умінню керувати власними емоціями.

Практика показує, що найбільших успіхів у житті досягають ті люди, які здатні у критичні моменти не піддаватися як негативним так і позитивним емоціям, тобто люди, які здатні керувати своїми емоціями. Якщо молода людина наділена такою здатністю, то вона розсудливо себе веде у будь-якій емоційно напруженій ситуації, тобто емоційно розумно діє у кожному конкретному випадку.

У зв'язку з цим, останнім часом зростає зацікавленість проблемою співвідношення емоцій і розуму, їх взаємодії і взаємовпливу. Хороші розумові здібності, високі показники IQ ще не є гарантією успішності людини у житті та у кар'єрному зростанні, бо високий рівень інтелекту є важливою умовою самореалізації особистості у житті, але недостатньою, бо не менше значення має здатність будувати позитивні стосунки з іншими людьми, враховуючи їх внутрішній стан, особливості його прояву в емоціях, переживаннях, уміння протистояти стресам і залишатися оптимістом.

Сучасні роботодавці все більше схильні брати на роботу тих фахівців, які швидко орієнтуються в життєвих ситуаціях, професійних проблемах, здатні проявляти активність, брати ініціативу в свої руки, оптимістично налаштовані на можливості досягати успіху, сміливо і виважено підходять до планування і здійснення роботи, здатні довести справу до логічного завершення, перебудовуватись, якщо того вимагає справа.

Проблема розвитку емоційної сфери людини, її відкритості у своїх емоційних переживаннях, пов'язуючи її можливості з гармонійною взаємодією серця і розуму, афекту та інтелекту сьогодні особливо на часі. Відрив інтелектуальної сторони нашої свідомості від емоційної та вольової сторони є одним із головних і корінних недоліків усієї традиційної психології.

Усвідомлення власної індивідуальності людиною є не що інше як усвідомлення власних емоційних реакцій і станів, які вказують на індивідуальне ставлення до того, що відбувається.

У сучасному суспільстві проблема розуміння і прояву емоцій стоїть досить гостро, оскільки в ній штучно насаджується культ раціонального ставлення до життя як еталону, в якому немає місця емоціям. Відомо, що заборона емоцій веде до їх витіснення із свідомості людини. В свою чергу, неможливість психологічної переробки емоцій сприяє розростанню їх фізіологічного компоненту, що призводить до неврозів.

Феномен «емоційний інтелект» стає все більш популярним у науковому і бізнесовому світі. Різні тлумачення аспектів цього поняття мали

місце в усі часи при вивченні проблеми емоційної культури людини, суспільства.

Емоційний інтелект це здатність особистості розпізнавати, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших і використовувати ці здатності для досягнення життєво важливих цілей [1]. Це визначення найбільш повно відображає сутність поняття «емоційний інтелект», розкриває шляхи його розвитку і значущість для життєдіяльності людини .

Процес розвитку емоційного інтелекту має свої особливості у кожному віковий період життя, проте основні структурні елементи емоційного інтелекту починають розвиватися у молодшому шкільному віці, а з віком у дитини не зникають, а удосконалюються упродовж всього шкільного навчання, і особливого значення набувають у процесі професійної підготовки.

Розвиток емоційного інтелекту у студентський період не просто важливий і бажаний, для цього є об'єктивні передумови [2].

В останнє десятиліття значно вдосконалився інструментарій вивчення емоцій завдяки розробці інноваційних методів дослідження їх енергетичних аспектів, впровадженню методів резонансної томографії мозку. Існує відповідний інструментарій, який дозволяє досліджувати і розпізнавати переживання певних почуттів людиною, її уявлень, мрій; визначати наскільки ці почуття викликають сльозу, гнів або радість. Це розуміння нейрофізіологічних механізмів функціонування емоцій дає можливість сконцентрувати увагу на виявленні нових засобів для подолання емоційних криз людини чи всього людства. Останнім часом місце почуттів у ментальному житті людини значно переменшувалося вченими, залишаючи емоції значною мірою «недослідженим компонентом» у науковій психології. Нині психологія має змогу досить авторитетно відповісти на складні запитання щодо появи емоцій та можливих форм їх свідомого регулювання [2].

У вітчизняній психології уже існують певні теоретичні традиції вивчення складної детермінації психічної діяльності людини, на які можуть спиратися подальші дослідження з проблеми емоційного інтелекту. Не дивлячись на те, що, як і кожна особливість людини, емоційний інтелект у певній мірі передбачений генетично і основа для повного використання потенціалу закладається у дитинстві, значна кількість необхідних якостей може бути розвинена у людини.

Особливу важливість і актуальність розвиток емоційної сфери набуває вже у молодшому шкільному віці, оскільки саме в цей період відбувається активне емоційне становлення особистості до себе та до інших, удосконалення самосвідомості, здатність до рефлексії і децентралізації.

Цілеспрямований розвиток емоційного інтелекту доцільний зі старшими підлітками та юнацтвом, які відрізняються високою сенситивністю і гнучкістю усіх психічних процесів, а також глибоким інтересом до сфери свого внутрішнього світу. Юність представляє собою бурхливий період у розвитку особистості [1]. Вийшовши з дитинства і ще не ставши дорослим, молода людина стикається з багатьма проблемами. Першочерговим завданням цього періоду є досягнення певного розумового та емоційного розвитку, що дає юнакові нові відчуття, формує нові установки; утверджується власна ідентичність, виходячи із самосприйняття та взаємостосунків з іншими людьми і вимогами культури.

Ефективність розвитку емоційного інтелекту залежить не тільки від наявності об'єктивних факторів, а й від створення психологічних умов в освітньому закладі, наявності методичного забезпечення, готовності учасників освітньо-виховного процесу до здійснення цієї роботи [1].

Література

1. Зарицька В.В. «Емоційний інтелект: актуальність проблеми». *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків : ХНПУ, 2008. Вип. 24. 192 с. С. 56–65.
2. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. «Емоційна розумність» як детермінанта успішної життєдіяльності людини і шляхи її операціоналізації. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Педагогіка і психологія*, 2000. Вип. 6. С. 3–7.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО МУЗИКАНТА

Пляка Л. В.

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін

Харківського національного університету мистецтв

імені І.П. Котляревського

м. Харків, Україна

Актуальною проблемою сучасної музичної освіти України є орієнтири на європейські «виміри». Їх динаміка сприяє розвитку ринку праці й конкуренції на ньому. Запорукою конкурентоспроможності виступає успішний особистісний розвиток майбутніх музикантів, розвивальний та усвідомлений міжособистісний досвід, який здійснюється у закладі вищої освіти під час навчальної діяльності. Результатом навчальної діяльності майбутніх фахівців є професійна компетентність та конкурентоспроможність особистості.

Конкурентоспроможність сучасного музиканта – узагальнена характеристика, що відображає рівень сформованих професійних знань, умінь та навичок, сукупність особистісних і професійних якостей, здатних задовольняти потреби роботодавця.

Розвиток конкурентоспроможності майбутніх фахівців відбувається успішно за умови, коли здобувач вищої освіти здатен чітко визначити мету і стратегію своєї майбутньої професійної діяльності, окреслювати її перспективу та здобувати професійні знання, вміння і навички. Цей розвиток передбачає максимальну реалізацію активності, самостійності, ініціативи здобувачів вищої освіти під час їх професійного становлення.

У процесі професійної підготовки майбутні фахівці повинні набути досвіду послідовного свідомого самопізнання та професійного зростання, оцінити свою індивідуальність, стати суб'єктами професійного саморозвитку. Професійний саморозвиток майбутніх музикантів передбачає їхню самоосвіту, розвиток професійних комунікативних якостей, бажання під час навчальної діяльності здобути професійні знання, вміння та навички.

Професійний розвиток (зокрема саморозвиток) тісно пов'язаний з особистісним розвитком. У цьому контексті актуальною є проблема створення умов для професійного саморозвитку майбутніх фахівців [3].

Психологічні умови є лише зовнішнім фактором впливу на майбутнього фахівця, а сама позиція особистості, враховуючи сукупність мотивів, інтересів, бажань – це вже усвідомлене цілеспрямоване прагнення з потребою у професійному зростанні, а, отже, і розвитку необхідних професійно-важливих якостей згідно обраної професії [1].

Педагогічні умови – обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості [2, с. 143]

У теоретико-методологічних підходах щодо формування психолого-педагогічних умов професійно-важливих якостей треба враховувати їх генезис з виокремленням наявних важливих психофізіологічних якостей (рівень нервово-психічної стійкості, властивості нервової системи), які мають спадкову зумовленість, та комплексу соціально-психологічних якостей (потреби, мотиви, спрямованість, суспільна активність, особливості комунікації, поведінки), що є продуктам соціально зумовленим.

Серед системи психолого-педагогічних умов у процесі формування конкурентоспроможності здобувачів вищої освіти можна виділити такі:

- 1) підвищення мотивації до професійної та навчальної діяльності;
- 2) формування професійної Я-концепції;
- 3) індивідуально-творчий підхід: розвиток професійних якостей у майбутнього фахівця, набуття ним власного досвіду самореалізації і професійного зростання;
- 4) збагачення змісту навчання системою понять і концепцій, що орієнтують здобувачів вищої освіти на рефлексію, самопроєктування, самонавчання, самоорганізацію, саморозвиток у сфері професійно значимих якостей особистості.
- 5) залучення майбутніх фахівців до музично-творчої діяльності.

Отже, що формування конкурентоспроможності сучасного музиканта це складний психолого-педагогічний процес, який складає систему взаємообумовлених і взаємодоповнюючих елементів, в ході якого повинна здійснюватися цілеспрямована психолого-педагогічна програма підготовки майбутніх фахівців.

Література:

1. Приймук О. О. Психологічні умови формування професійних якостей здобувачів вищої освіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 ; Київ. нац. торг.-екон. Ун-т. Київ, 2017. 20 с.
2. Професійна освіта: словник: навч. посіб. К. : Вища шк., 2000. 380 с.
3. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця : монографія / за ред. В. А. Ковальчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ВЗАЄМОДІЇ ПІДЛІТКІВ ТА БАТЬКІВ НА САМООЦІНКУ ПІДЛІТКІВ

Урбанович А. П.

*аспірант кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

У підлітковому віці актуалізуються процеси: розвитку особистості, становлення образу «Я», пошук сенсу життя і самовдосконалення. На розвиток самосвідомості значно впливає оточення підлітка, тому, під впливом соціальних умов, самооцінка зазнає постійних змін. У підлітковому віці перед людиною стоїть важливе завдання структурувати всі уявлення про свою особистість і створити цілісний образ себе.

Формування у підлітка певних якостей особистості визначається характером самооцінки. Простежується також певний взаємозв'язок характеру самооцінки з навчальною та соціальною активністю.

Так, Джонатан Браун описує два основні підходи до розуміння самооцінки, а саме: когнітивний та афективний.

Когнітивний варіант передбачає вплив самооцінювання на самооцінку. Самооцінювання у сферах, що мають високу особисту важливість, сильно впливають на самооцінку, але самооцінювання в сферах із низькою вагою, для особистості, мають незначний вплив. Наприклад, деякі люди (як правило, чоловіки) формують свою самооцінку на своїй уявній компетентності, тоді як інші люди (зазвичай жінки) формують свою самооцінку на власних соціальних навичках [1, с. 4].

Існує, також інший підхід до вивчення природи самооцінки, який наголошує на афективних процесах, а не на когнітивних. Згідно з цією афективною моделлю самооцінка розвивається на ранніх етапах життя у відповідь на темпераментні та відносні фактори і, сформувавшись, впливає на самооцінку та почуття власної гідності [1, с. 5].

В соціалізації дитини та підлітка, сім'я є основним джерелом для отримання знань про оточуючий світ, а також місцем, де діти та підлітки набувають вмінь, навичок та перший досвід взаємодії і спілкування з оточуючими їх людьми. Багато психологів сходяться в думці, що самооцінка особистості, як і її структура, яка формується в перші п'ять років життя, залежить саме від сім'ї та виховання.

Д. Демо розглядає батьківський вплив на самооцінку дітей в підлітковому віці в чотирьох аспектах, які на його думку є найважливішими для формування адекватної самооцінки [2, с. 143–144]:

- батьківська підтримка;
- батьківський контроль;
- стосунки між батьками;
- фінансові труднощі в родині.

Важливість цих пунктів підкреслював і М. Розенберг, вказуючи, що батьківська байдужість по відношенню до дітей пов'язана з низькою самооцінкою більше, ніж виховання дитини в суворих умовах із застосуванням покарань [3, с. 138–139].

Батьки можуть формувати самооцінку дітей за допомогою різних прикладів і стандартів поведінки, які допоможуть підліткам у виконанні різної діяльності, планах, досягненні поставлених цілей і т. д. Однак, варто зазначити, що всі ці цілі, плани, стандарти підвищують самоповагу і формують позитивний Я-образ, якщо вони, перш за все, реалістичні. Якщо ж плани і цілі нереалістичні, а стандарти і вимоги завищені, якщо і те й інше перевищує можливості і сили суб'єкта, то невдача призводить до втрати віри в себе і самоповаги, що однозначно призведе до зниження самооцінки.

Література:

1. Brown J. D., Marshall M. A. Self-Esteem: It's Not What You Think. University of Washington, 2002. 36 p. URL: faculty.washington.edu/jdb/articles/Self-Esteem%20Draft.pdf (дата звернення: 10.09.2023).

2. Demo D. H. Self-Esteem of Children and Adolescents / Extending Self-Esteem Theory and Research: Sociological and Psychological Currents. Timothy J. Owens, Sheldon Stryker, Norman Goodman. New York : Cambridge University Press, 2001. P. 135–156.

3. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-image. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1965. 326 p.

НАПРЯМ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-11>

РОЛЬ СІМЕЙНИХ МІФІВ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН

Мотильов І. Г.

аспірант

*Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Дослідники сучасної психології сім'ї переконані в тому, що родинні стосунки це складна система індивідуальних, колективних, соціогенетичних та міфологічних підоснов. Частина таких підоснов, а саме – міфологічна, досі вважаються не повністю вивченими та залежать від багатьох індивідуальних факторів, наприклад, родинної взаємодії. Сімейний міф можна віднести до категорії сімейної самосвідомості. В психотерапевтичній практиці використовується дане поняття, але теоретична база цього феномену досі не стали об'єктом для актуального дослідження.

Спробами аналізу цього явища стали праці дослідників А. Нестерової, В. Абраменкова, Л. Шнайдера, Е. Берна, П. Горностай, А. Шутценбергера. А. Нестерова визначила сімейний міф, як складний соціально-психологічний феномен, детермінований низкою соціокультурних, соціально-групових, внутрішньосімейних та особистісних факторів [1].

Е. Ейдемільер визначив сімейний міф як поєднання уявлень про родину, що знаходиться в області підсвідомого, не даючи змоги сім'ї адекватно оцінити свої стосунки, виробити нові способи поведінки, адаптуючись до реальних подій і змін, що викликає неконструктивну взаємодію [3].

Комунікаційна складова в родині, комунікаційний зв'язок – це складна психічна реальність і деструктивна складова такої реальності впливає не тільки на партнерів, а й на дітей, чому є підтвердження зростання кількості молодих людей, схильних до адиктивної поведінки.

За своєю природою, сімейні міфи є певним колективним віруванням родини, яке базується на істинних, помилкових, інколи навіть

фантастичних уявленнях. Психологічна практика визначає, що про сімейні міфи ми кажемо у випадку сімейної дисфункції, оскільки саме сімейний міф є частиною культурних міфів, фольклорних традицій та уявлень про те, якою має бути сім'я.

У зв'язку з цим постає питання взаємодії партнерів при формуванні партнерських відносин та адаптації сімейних міфів до власної родини. З однієї сторони, сімейний міф – це ресурс, з іншого, формує заборони для подавлення активності особистості. Саме вплив міфів залежить від рівня партнерських відносин подружжя, готовності почути партнера та вплив на подальшу комунікацію.

В когнітивній психології природа сімейного міфу визначається інакше. Представники даного підходу Е. Ейдеміллер та В. Юстіксіс розглядали неадекватні способи атрибуції в аспекті означених ними «наївно-психологічних теорій» [3]. Тобто, сімейний міф – це ірраціональні вірування (переконання, когніції) про родину. Установки щодо певних подій в родині, уявлення про подружні стосунки, відповідальність кожного члена родини та визначення ролей в родині.

Ретельне дослідження сімейних міфів почалось в Америці та країнах Західної Європи, але на сьогодні набуває популярності на теренах колишнього СНД. У рамках цього підходу центральною є думка про те, що сім'я є системою, тому всі процеси, що відбуваються в родині, в тому числі формування сімейної міфології та її вплив на життя кожного з членів сім'ї, слід розглядати з точки зору того, як це позначається на сімейній системі [4].

Базовою ідеєю трансактного аналізу Е. Берна виступає концепція сценарної матриці як діаграми, в якій відбито батьківські й прабатьківські установки, що з високим ступенем імовірності зумовлюють життєвий шлях суб'єкта. З точки зору Е. Берна, саме дитячі переживання несвідомого характеру значною мірою формують первісний “протокол” сценарію, реалізація якого здійснюється індивідом упродовж усього його життя. Проте, дана структура не є статичною, а може зазнавати змін у процесі набуття життєвого досвіду суб'єктом та одержання ним інших установок-настанов від багатьох значущих для нього людей на різних етапах свого розвитку [2].

Саме тому, сімейний міф це психологічний феномен, який впливає на побудову, функціонування та усвідомлення сімейної системи, який актуалізується протягом всього життя сім'ї (різні етапи розвитку, життєвого циклу сім'ї), пов'язаний з ритуалами, правилами, установками родини. І незважаючи на деструктивний характер, сімейний міф є необхідною умовою для функціонування сім'ї, характерною ознакою чого є збіг чи відсутність суперечностей в міфах чоловіка та дружини.

Література:

1. Гандзілевська Г. Б., Шермер Я. Л. Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/7509/1/9.pdf>
2. Гуцол С. Ю. Особистісний міф як чинник упорядкування й організації психічної реальності індивіда. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/8762/1/17.pdf>
3. Крамченкова В., Волос О. Сімейний міф у картині світу жінок. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/f08c9795-8ce6-4993-af33-ed15a44ca064>
4. Маринкевич С. М. Вивчення сімейних міфів, їх функцій та характеристик у сучасних психологічних дослідженнях. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/1845/1/17.%20%9c%b0%80%b8%bd%0%ba%b5%b2%b8%87%20%a1.%9c.pdf>

НАПРЯМ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-12>

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНИХ КОПІНГ-МЕХАНІЗМІВ ВИКЛАДАЧІВ КОЛЕДЖУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Кудрик О. П.

*магістрантка навчальної програми «Організаційна психологія»,
факультету іноземної філології та соціокультурних комунікацій
Сумського державного університету
м. Суми, Україна*

Вступ / Introduction. Проблема стресостійкості викладача є однією з найбільш актуальних науково-практичних проблем. Професію педагога не віднесеш до тихих і спокійних, адже вона пов'язана з відповідальністю за долю, здоров'я та благополуччя дітей. Найважливішими характеристиками праці вчителя є напруженість, підвищена відповідальність, наявність широкого кола обов'язків, що зумовлює її стресогенність. Педагоги є представниками стресонебезпечної професії, тому вони потребують захисту. Результатами тривалих стресових станів може стати формування синдрому емоційного вигорання. Специфіка професії педагогів вимагає ефективного використання механізмів адаптації та саморегуляції у складних життєвих та педагогічних ситуаціях, тобто копінг-поведінки.

Мета роботи / Aim. Теоретичний аналіз методів та технологій розвитку ефективних копінг-механізмів викладачів коледжу в умовах надзвичайних ситуацій.

Матеріали та методи / Materials and methods. Для вирішення поставленої мети нами було використано такі теоретичні методи роботи як аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення наукових джерел.

Результати та обговорення / Results and discussion. Коли людина вимушена відмовитися від особистих цінностей, зупинитися у реалізації важливих життєвих цілей, а звичні способи боротьби зі стресом та критичними ситуаціями не працюють, таку ситуацію називають кризовою. Існує велике різноманіття кризових ситуацій, але загалом виділяють декілька типів, один з яких характеризується викликаними

змінами в звичному режимі життя, життєвому циклі, а інший обумовлений подіями, які є травматичними для особистості. Особливою характеристикою переживання кризи людиною є стресовий стан, який супроводжується і є викликаним психологічним і фізичним перенавантаженням. Результатом переживання таких обставин для особистості може бути як внутрішній розвиток, формування стресостійкості та гнучкості до зовнішніх обставин, так і типові наслідки впливу дистресу: погіршення стану фізичного здоров'я, розвиток психосоматичних симптомів, нервові зриви тощо. Треба відмітити, що ми не можемо стверджувати, що якась конкретна ситуація буде стресовою і кризовою для всіх людей, адже деякі, за рахунок індивідуальних особливостей (характеру, темпераменту, досвіду тощо) можуть пройти кризу без значних потрясіннь, тоді як інші, більш вразливі особистості, ще довго будуть справлятися з наслідками переживання даного етапу життя.

Однозначно, протягом свого життя всі стикаються з переживанням криз. Першочерговими і стандартними є вікові кризи, які починаються майже від самого народження. Далі кожна особистість проходить кризи особистісних відносин: вибудовування стосунків з батьками, друзями, однокласниками, коханими тощо. Статистично виділяють такі події, які провокують початок кризи: сепарація від батьків або близьких, важка хвороба, зміна соціального статусу або соціальних обставин, створення власної родини, поява дітей, смерть близьких тощо. Отже, криза – це своєрідна реакція особистості на ситуації, що вимагають від неї зміни способу буття – життєвого стилю, способу мислення, ставлення до себе, навколишнього світу і основних екзистенціальних проблем [1]. Умовно, ми класифікуємо події як стресові тоді, коли у особистості зникає можливість задовольняти свої базові потреби і в цьому проміжку часу у неї відсутні варіанти зміни обставин або адаптації за допомогою індивідуальних набутих та вроджених якостей. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що криза є неминучим і важливим етапом розвитку і становлення індивідуума, його соціальної адаптації. По суті, криза – це складний критичний момент і розгалуження життєвого шляху, яке у будь-якому разі провокує особистісні зміни, нехай іноді і незначні [1].

Психологічною травмою називають стан, що виникає внаслідок раптової, дуже стресової події, яка несе в собі загрозу для життя і здоров'я людини. Нормальний стан психіки, звичні реакції та адаптації різко порушуються від впливом зовнішніх обставин, виникають тимчасові, тобто межові, та клінічні стани. Найчастіше використання поняття «психологічна травма» спостерігалось разом з теорією ПТСР, в рамках кризової психології, яка розвивалася

у 80-х роках минулого століття. Виділяють фактори, що найчастіше є причинами виникнення психологічної травми, а саме: раптова смерть близьких, автомобільна аварія, фізична травма, що спровокувала інвалідизацію, завершення важливих стосунків, переживання знецінення або приниження, розчарування (O. Paul, M. Fossey, S.Freeth, H. Hughes) [2]. До психологічних симптомів прояву психологічної травми відносять: інтровертований, уособлений стан, емоційна нестабільність, шок, злість, гнів, почуття провини, сором, сум, страх, зниження когнітивних функцій (увага, пам'ять тощо). Оніміння базових потреб – безсоння або тривожний нетривалий сон, зміна апетиту (підвищення або зникнення), тахікардія, соматичний біль, апатія, безпричинна втома, ажитація, гіпертонус м'язів – прояви фізичних симптомів психологічної травми.

Проте, не дивлячись на всі вищеописані особливості переживання кризи і травматичних подій, більшість людей самостійно справляються з переживаннями та проходять подібні життєві етапи без подальших негативних наслідків для своєї психіки. За це відповідають копінг-механізми, які формуються від початку нашого народження і допомагають психіці більш стійко справлятися з життєвими негараздами. Ми відмічаємо, що копінг «працює» у тому випадку, коли рівень переживання є вищим за рівень кризи або критичної ситуації. Задача копінгу – впоратися із зовнішніми негативними обставинами таким чином, щоб загальне благополуччя індивіда не було порушено. Для того аби копінг «спрацював», людині необхідно розуміти обставини ситуації і її критичність, а також володіти знаннями про актуальні для себе копінг-механізми та вміти їх використовувати, інтегрувати в свою поведінку. У підсумку ми приходимо до розуміння того, що копінг – це дії людини, які мають бути чіткими і свідомими, направлені на конкретну ціль – подолання критичної стресової ситуації.

У дослідженні особливостей копінг-поведінки З. Сивогракова акцентує увагу на тому, що існує три компоненти, які входять до складу факторів копінгу особистості. Мова йде про когнітивні фактори: Я-концепція, відкритість до нової інформації та гнучкість інтелекту; оцінні/емоційні фактори: життєві цінності та орієнтації, особливості емоційних переживань; фактори поведінки та регуляції особистості: саморегуляція поведінки, локус контролю, навички комунікації особистості та мотиваційна спрямованість. Дослідниця визначає копінг як дії особистості, що є суб'єктивними та які проявляються у вигляді здатності до реалізації кроків, що направлені на подолання критичних ситуацій у процесі індивідуальної, ситуативної взаємодії із зовнішніми обставинами [3].

Існує потреба у розвитку здатності до саморегуляції емоційного стану та поведінки, що дозволить вплинути на підвищення ефективності професійної педагогічної діяльності, про це каже С. Малазонія. За словами автора, у випадку актуалізації та активному використанні внутрішніх механізмів індивіда, відбувається розвиток навичок саморегуляції поведінки. Відповідно, у випадку розвитку регуляції, процеси відбуваються у зворотньому напрямку, і внутрішні механізми активуються самостійно. Даний процес сприяє «знайомству» особистості з власними копінгами, що дозволяє продуктивно виконувати діяльність та якісно справлятися з критичними ситуаціями [4].

Висновки / Conclusions. Працівники сфери освіти, діяльність яких тісно пов'язана з відповідальністю за інших, організацією процесу, вирішенням конфліктних ситуацій тощо, часто відчують вплив стресу відповідно до своєї стресогенної спеціалізації. Звісно, в умовах надзвичайних ситуацій, стресогенність підвищується, з'являються нові обов'язки, зони відповідальності. Викладачі коледжу в таких ситуаціях мають реагувати відповідно до ситуацій, продуктивно, при цьому максимально зберегти та врегулювати власний емоційний стан. Підсумовуючи, розвиток ефективних копінг-стратегій є актуальним для викладачів коледжу.

Розвиток копінг-стратегій має спиратися на всі три складові копінгу, а саме на когнітивні фактори: Я-концепція, відкритість до нової інформації та гнучкість інтелекту; оцінні/емоційні фактори: життєві цінності та орієнтації, особливості емоційних переживань; фактори поведінки та регуляції особистості: саморегуляція поведінки, локус контролю, навички комунікації особистості та мотиваційна спрямованість..

Ефективним методом реалізації цих напрямів психологічного розвитку ефективних копінг-механізмів викладачів коледжу в умовах надзвичайних ситуацій є метод активного впливу на особистість – психологічний тренінг.

Література:

1. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2008. 220 с. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2087/1/coping.pdf> (Дата звернення: 15.09.2023).
2. Paul O. Da Costa's syndrome or neurocirculatory asthenia. *British Heart Journal*. 1987. Vol. 58 (4). P. 306–315. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-4-431-68500-5_10 (Дата звернення: 15.09.2023).

3. Сивогракова З. А. Вивчення копінгу як особистісної адаптаційної здібності. *Педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. 2007. Вип. 22. С.159–169.

4. Малазонія С. В. Психологічні засоби формування у майбутнього педагога здатності до довільної саморегуляції поведінки : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 20 с.

НАПРЯМ 5. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-13>

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Зарічанський О. А.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
проблем інформаційно-психологічного протидорства
науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Традиційні теорії корупції, переважною більшістю економічні та політичні, не виправдовують покладених на них надій, адже ще в жодній країні світу не вдалося викоренити корупцію як таку, спираючись на економіко-правові важелі впливу. Ми досліджували альтернативну теоретичну парадигму пояснення корупційної поведінки, а саме – психологічну. Антикорупційна політика, натхненна раціональним вибором, зазнала невдачі. Психологічні концепції пояснення схильності особистості до корупції кинули серйозні виклики теоріям раціонального вибору людської поведінки.

Гіпотезою найбільшої частини виявлених досліджень може слугувати припущення, що особи, які мають владу, більш схильні діяти корумповано.

Психологи і філософи з прадавніх часів досліджували вплив влади на моральну поведінку індивідів, ймовірність зловживання владою та зміну поглядів на себе та інших залежно від наявності владних повноважень. Існує кілька емпіричних робіт, в яких доводиться негативний зв'язок між владою та корупцією. Автори доводять, що владні особи схильні: 1) бути більш сприйнятливими до ризику; 2) шукати винагороди; 3) відчувати менше провини та збентеження; 4) відчувати менше співчуття до інших; 5) діяти більше з власних інтересів [11].

Wang and Sun (2016) провели експерименти зі студентами та працюючими дорослими в Китаї, щоб дослідити, як уявлення людей про тип влади, яку вони мають – «персоналізовану» чи «соціалізовану» –

формують їх ставлення до корупції та корупційної поведінки. Автори визначають концепцію влади як «переконавання про цілі, яких людина повинна досягти, використовуючи свою владу» [11, с. 78]. Люди, які вважають владу персоналізованою, вважають, що владу слід використовувати для досягнення егоїстичних цілей заради власної вигоди. Соціалізований погляд на владу означає, що власник влади вважає, що владу слід використовувати для досягнення інших цілей. Автори виявляють, що особисте бачення влади підвищує егоїстичну поведінку та толерантність до корупції, особливо до корупційної поведінки високопоставлених осіб.

У п'яти окремих експериментах N. Fast та інші [3] показали, що влада призводить до надмірної впевненості в прийнятті рішень і, зрештою, призводить до неправильних рішень, які створюють матеріальні втрати для владних осіб. J. Rusch [7] стверджує, що ефект надмірної впевненості може призвести до корупції в організаціях, коли суб'єктивна впевненість у судженнях переважає об'єктивну точність. Це може спотворити самосприйняття етичних проблем, коли існує значний розрив між тим, як люди вірять, що вони поводитимуться в даній ситуації, та тим, як вони справді поводитимуться. Іншими словами, надмірна впевненість людей у власній моралі може перешкодити тим самим особам усвідомити або визнати, що вони діють корумповано [1].

Дії людей, що не володіють владним статусом, можуть спонукати владних осіб діяти корумповано з міркувань покорі чи очікуваної винагороди. Щодо першого, В. Terper [9] і R. Prentice [5] згадують сумнозвісні експерименти Стенлі Мілграма, під час яких переважна більшість учасників дослідження сліпо підкорялася вказівкам авторитету заповідати дедалі більш болючий шок людям через те, що вони не змогли правильно відповісти на запитання. Щоб пояснити цей висновок, Prentice зазначає, що «догодження владі зазвичай призводить до винагороди; неприємна влада часто призводить до покарань, включаючи втрату роботи» [5, с. 18]. Тому не дивно, що безправні не можуть протистояти або зупинити корупційну поведінку впливових людей.

E. Dimant [2] пропонує міждисциплінарне вивчення корупції, у якому в огляді психологічних теорій та їх застосування для пояснення сутності корупції обговорює самоконтроль, але отримує результат, протилежний порівняно з дослідженням L. K. Trevino та S. A. Youngblood [10]. Теорія запланованої поведінки вказує на важливість індивідуального сприйняття ступеня, до якого люди контролюють певну поведінку. Особиста впевненість поводитися певним чином впливає на

ймовірність того, що така поведінка (наприклад, корупційний вчинок) відбудеться [2].

Цікавим є огляд психологічної літератури про владу, запропонований А.Уар [12]. На думку автора, владні особи, як правило, є більш схильними до ризику. Проте як більшість людей, як правило, не схильна до ризику і віддає перевагу впевненим виграшам перед невизначеними результатами. Якщо корупція розглядається як ризикована через ймовірність бути спійманим і покараним, то готовність діяти корупційно має бути низькою. Автор задається питанням, чому ж тоді люди обирають корумповані дії, особливо коли наслідки можуть бути потенційно дуже негативними. Одним із пояснень може бути бажання запобігти або зменшити втрати [12].

Робота D. Kahneman та A. Tversky щодо теорії перспектив надає докази того, що ставлення до ризику залежить від ймовірності виграшу чи програшу в конкретній ситуації [4]. Теорія перспективи стверджує, що люди, швидше за все, будуть уникати ризику в ситуаціях, пов'язаних із впевненими прибутками, але сприйматимуть ризик або навіть прагнути його у ситуаціях, пов'язаних із впевненими втратами. Люди, як правило, не схильні до втрат (і водночас уникають ризику), оскільки втрати є набагато болючішими, ніж прибутки приносять задоволення. Щоб уникнути болю втрати, люди вдаватимуться до ризикованих дій, тоді як, щоб зберегти здобутки, люди відмовляться від ризику [4]. Розширенням цієї логіки є те, що коли люди перебувають у складних ситуаціях, вони роблять неетичний вибір, щоб запобігти тому, що вони сприймають як поганий результат або втрату, наприклад втрату роботи чи посади, великі фінансові втрати для організації або втрату влади. Наприклад, T. Soreide [8] виявив, що прийняття ризику може фактично збільшити схильність фірм пропонувати хабарі, наприклад, коли некорумпована поведінка зруйнує шанси фірми працювати на певному ринку (можлива область збитків) або коли компанія може позичати гроші на хабарі [8].

Поки що було проведено дуже мало емпіричних робіт, які б перевіряли ступінь впливу теорії перспектив на ймовірність корупційних дій. Потрібна додаткова робота, щоб краще зрозуміти, як люди розуміють і реагують на уявлення про ризик, а також як це впливає на ймовірність корупції. Винятком є докторська дисертація R.E. Prescott [6], яка показує, що прийняття моральних рішень за невизначених умов схоже на те, що передбачає теорія перспектив для рішень щодо економічного ризику. Він вважає, що люди, швидше за все, прийматимуть несхильні до ризику етичні рішення в позитивно сформульованих ситуаціях і прийнятні ризиковані рішення в негативно сформульованих ситуаціях [6]. Необхідні більш детальні дослідження,

щоб краще пояснити, як люди розуміють ризик і, у свою чергу, як сприйняття ризику формує поведінку.

Висновки. Вивчення психологічних чинників корупції є порівняно новою сферою, і тому потрібні додаткові дослідження в кількох напрямках. По-перше, наявна доказова база про психологію корупції є досить слабкою, і потрібні додаткові дослідження, щоб зробити переконливими висновки про те, яким чином і які саме психологічні механізми роблять корупцію більш чи менш імовірною.

По-друге, зрозуміло, що окремі особи не діють ізольовано; скоріше їхні дії формуються соціальним світом. Тому необхідно провести більш детальні вивчення питань розвитку корупційних норм і способів їх зміни, а також групової динаміки та взаємодії, проблем соціальної ідентичності та корупційної (антикорупційної) культури.

По-третє, розуміння психологічного впливу корупції на окремих осіб може допомогти зрозуміти, чому саме системну корупцію буває важко подолати; такий контекст міг би спиратися на існуючу літературу про довіру до управлінського апарату та про здатність людей змінювати свою поведінку та оновлювати попередні переконання.

По-четверте, окремим цікавим вектором досліджень могло би стати вивчення психологічних характеристик політичних та бізнесових еліт, оскільки еліти мають велику владу, а їхні дії впливають на багатьох людей.

Література:

1. Darley, J. M. (2005). "The Cognitive and Social Psychology of Contagious Organizational Corruption". *Brooklyn Law Review*, 70(4): 1177–1194.
2. Dimant, E. (2015). "The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective". *Economics Discussion Papers*, 2013(59): 2–61.
3. Fast, N., et al. (2012). "Power and Overconfident Decision Making". *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 117: 249–260.
4. Kahneman, D., and A. Tversky. (1979). "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk". *Econometrica*, 47(2): 263–292.
5. Prentice, R. A. (2007). "Ethical Decision Making: More Needed Than Good Intentions". *Financial Analysts Journal*, 63(6): 17–30.
6. Prescott, R. E. (2012). *Applying Prospect Theory to Moral Decision-Making: The Heuristic Biases of Moral Decision-Making Under Risk*. PhD Dissertation. Minneapolis, MN : Walden University.
7. Rusch, J. (2016). "The Social Psychology of Corruption". Paper presented at the 2016 OECD Integrity Forum. Sappington, D. E. M. (1991).

“Incentives in Principal-Agent Relationships”. *The Journal of Economic Perspectives*. Vol. 5. No. 2.

8. Soreide, T. (2009). “Too Risk Averse to Stay Honest? Business Corruption, Uncertainty and Attitudes Toward Risk”. *International Review of Law and Economics*, 29: 388–395.

9. Tepper, B. J. (2010). “When Managers Pressure Employees to Behave Badly: Toward a Comprehensive Response”. *Business Horizons*, 53: 591–598.

10. Trevino, L. K., and S. A. Youngblood. (1990). “Bad Apples in Bad Barrels: A Causal Analysis of Ethical Decision-Making Behavior”. *Journal of Applied Psychology*, 75(4): 378–386.

11. Wang, F., and X. Sun. (2016). “Absolute Power Leads to Absolute Corruption? Impact of Power on Corruption Depending on the Concepts of Power One Holds”. *European Journal of Social Psychology*, 46: 77–89.

12. Yap, A. J. (2013). *How Power and Powerlessness Corrupt*. PhD Dissertation. New York : Columbia University.

НАПРЯМ 6. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-322-7-14>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Родіна Н. В.,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри диференціальної
і спеціальної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

Нестеренко А. С.,

*магістр 2 року навчання
кафедри диференціальної
і спеціальної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

Сьогодні проблема гармонійного розвитку особистості в умовах війни в Україні надзвичайно актуальна, оскільки в сучасних умовах невизначеності та ризику в Україні найбільш вразливим об'єктом є особистість, яка переживає ситуацію загрози її життю.

В останні десятиліття психологічна наука значно посилила інтерес до проблеми вивчення розвитку особистості, зокрема гармонійного її розвитку, при цьому особлива увага приділяється особливостям розвитку особистості в умовах сьогодення задля відновлення її психологічного здоров'я. Українські науковці О.М. Кокун, І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, М.І. Мушкевич, Н.В. Родіна, Т.М. Титаренко та ін. досліджують психологічне здоров'я особистості та її гармонійний розвиток в умовах переживання травматичного досвіду та його впливу на особистість з метою його подальшого відновлення [1, 2, 3, 4]. На думку науковців, гармонійний розвиток особистості детерміновано наступними складовими, до яких належить ціннісне та смислове наповнення людини, сенс життя, ефективні копінг-стратегії, психологічне здоров'я, благополуччя та ін. У процесі свого розвитку та життєвого шляху людина знаходить внутрішні

ціннісно-сміслові координати і, виходячи з них, здійснює певні вибори і вчинки, які формують її як особистість і визначають її життєвий шлях.

У ситуації сьогодення акцентується увага на тому, що перед сучасною психологією, яка продовжує свої наукові пошуки й під час війни в Україні, стоїть нагальне завдання визначення гармонійного розвитку особистості в умовах загрози життю з метою подальшого дослідження усвідомленості особистістю нових сенсів подальшого життя та збереження психологічного здоров'я. Знання основних складових гармонійно розвиненої особистості, виявлення особливостей взаємозв'язків гармонійного розвитку особистості та вибору конструктивних копінг-стратегій для подолання складних життєвих ситуацій дозволить розробляти психокорекційні програми з метою збереження її психологічного здоров'я.

Саме зараз, у зв'язку з ситуацією загрози життя, поняття збереження психологічного здоров'я особистості стає найбільш актуальним та нагальним для вирішення. Напрямки вирішення цих практичних проблем можуть бути різними, в залежності від багатьох чинників та складових, які впливають на гармонійний розвиток особистості.

На думку R. May, для виховання гармонійно розвиненої особистості потрібно в дитині сформувати душевну цілісність, і чим розвиненіша душевна цілісність, тим більш психологічно здоровою буде особистість [6]. У сучасних західних дослідженнях широко використовують термін «positive mental health» (позитивне ментальне здоров'я), в якому поєднуються гедоністичний (як відчуття щастя й задоволеності) та евдемонічний (як повнота самореалізації) підходи до аналізу цього феномену [5]. На думку науковця G. Vaillant [7], психічне здоров'я (mental health) визначається наявністю багатьох сильних сторін людини, а не відсутністю слабких сторін та визначається як зрілість та домінування позитивних емоцій. Дослідник також розглядає психічне здоров'я особистості як високий соціально-емоційний інтелект, як відчуття суб'єктивного благополуччя та стійкість особистості [7].

Особливої уваги, на нашу думку, з метою дослідження гармонійного розвитку особистості, заслуговує наявність багатьох сильних сторін особистості, до яких ми відносимо конструктивні копінг-стратегії та наступні складові: Цінності особистісної гармонії; Цінності духовні; Спосіб життя; Саморегуляції емоцій; Конструктивність спілкування; Самоорганізація особистості; Помірність сили бажань та досягнень; Самостійність; Задоволеність життям та стосунками з людьми; Життєве самовизначення; Життєва самореалізація; Позитивність самооцінки. Саме ці складові нами було досліджено за допомогою наступних психодіагностичних методик:

опитувальника «Інтегральна гармонійність особистості» (О.І. Моткова) та методики WOCQ (в модифікації Н.В. Родіни).

За результатами проведеного дослідження виявлено, що досліджувані намагаються раціонально підійти до аналізу складної ситуації та створити план рішення й діяти за ним. Респонденти схильні використовувати конструктивні копінг-стратегії, а в ситуації загрози життю використовують копінг-стратегію «Вирішення проблеми». Такі складові як Саморегуляція емоцій та Цінності особистісної гармонії позитивно корелюють із копінг-стратегією «Фокусування на позитиві».

Таким чином, ми дійшли висновку про те, що дослідження проблеми гармонійного розвитку особистості у ситуаціях сьогодення має подальші перспективи розвитку саме в руслі дослідження конструктивних копінг-стратегій та визначених складових її гармонійного розвитку, які не суперечать сучасним тенденціям дослідження психологічного здоров'я особистості та мають перспективи до розробки психокорекційних програм з метою збереження психологічного здоров'я особистості в умовах війни в Україні.

Література:

1. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини / за ред. І. Я. Коцана. Луцьк : РВВ «Вужа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.
2. Максименко С. Д., Кокун О. М. Загальні концептуальні засади пропагування психологієнічного виховання і здорового способу життя серед сучасної молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 11. С. 75–77.
3. Родіна Н. В. Розвиток копіngu на протязі життєвого шляху особистості. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. Т. 19, Вип. 1(31). С. 279–289.
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності : навч. посіб. Київ : ДП Спеціалізоване видавництво «Либідь», 2003. 376 с.
5. Lukat Ju., Margraf Ju., Lutz R., Van der Veld W.M., Becker E.S. Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*. 2016. № 4(1). P. 59–71.
6. May R. *The Discovery Of Being: Writings In Existential Psychology*. W. W. Norton & Company. 1995. 192 p.
7. Vaillant G. E. Positive mental health: is there a cross-cultural definition? *World Psychiatry*. 2012. № 11(2). P. 93–99.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**«ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
СУЧАСНОЇ НАУКИ»**

(м. Запоріжжя, 29–30 вересня 2023 р.)

Підписано до друку 02.10.2023. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 3,02. Наклад 100. Замовлення № 1023-040.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.